

Stylistika, stylizace a spisovnost

Marie KRČMOVÁ

Klíčová slova: teoretická stylistika, stylizace, stylová norma, spisovný jazyk, spisovnost jako stylový příznak

S existencí spisovného jazyka včetně jeho kodifikace se musí vyrovnávat všechny tradiční lingvistické disciplíny a do jisté míry i disciplíny moderní. Stylistika je z tohoto hlediska disciplínou se dvěma tvářemi. Bez ohledu na to, jak autoři stylistiku definují (Jelínek 1965, 1992; Skubalanka 1995; příspěvky českých stylistiků v Stylistyka 1995), je jejím východiskem studium užívání jazyka v konkrétních komunikátech. Toto užívání lze chápat na rovině konkrétních realizací a popisovat volbu a spojování výrazových prostředků podmíněné jednotlivou komunikační událostí, nebo směřovat k postižení obecných zákonitostí tohoto užívání a uvažovat o tom, že jsou-li tu obecné společenskou konvencí ustálené normy užívání prostředků, můžeme počítat se stylem také na úrovni „jazyka“. Zatímco první z pojetí, stylistika jako disciplína jen řečová, je celkem tradiční, možnost uvažovat o normách je novější, i když je nacházíme explicitně (Jedlička 1982) nebo implicitně u různých českých stylistiků vždy tam, kde dospívají k potřebě mluvit o určitých modelech jednotlivých stylových útvarů nebo žánrů. Autorka tohoto příspěvku pokládá za nutné počítat se stylem i na úrovni 'langue'. Tento názor opírá o skutečnost, že normy stylové jsou nadindividuální, i když nikoli striktní: je ustáleno, co do určitého typu komunikace nepatří, norma tu má tedy charakter negativní, což však neznamená, že vůbec neexistuje. Tyto normy se jednotlivcem osvojují stejným pochodem jako u jiných jazykových rovin (Krčmová 1994), tedy zobecněním z konkrétních řečových projevů – rozdíl je pouze v tom, že styl se týká až celku komunikátu a jednotlivé komunikační potřeby, na něž je nutno jazykově reagovat, narůstají po celý život.

Postavení stylistiky je dvojí: na jedné straně ji lze vidět jako obecnou lingvisticky orientovanou vědu zabývající se tendencemi užívání jazykových prostředků v textech a vlastnostmi těchto prostředků, které umožňují reagovat na komunikační podmínky, na druhé straně je tu však didakticky orientovaná nauka toho, jak „správně“ psát texty, tedy nauka o stylizaci. Od toho se odvíjí základní problém: máme stylistiku chápat jako nauku o užívání spisovného jazyka a vše ostatní hodnotit jako aktualizaci vyjádření a její typy pojmenovávat, nebo přiznat, že materiálem pro stylizaci je celý národní jazyk, a to dokonce nejen v podobě hotových prostředků, ale i jeho minulost, a také potence tvořit podle zákonitostí jazyka prostředky nové? A měli bychom připustit, že takto slouží i jazyky cizí v rozsahu omezeném jen jejich dobou znalostí a ekonomicko-politickými vazbami doby vzniku textu?

První pojetí, vazba stylistiky na spisovný jazyk, dostává obor do kleští: jazyk se kultivuje v procesu svého užívání v textech, ale samy texty jsou v tomto pojetí předem omezeny tím, co je nebo není uznáno na jiné úrovni poznávání a popisu jazyka za spisovné. Tento přístup, jistě vhodný v didaktickém omezení oboru, kdy učíme užívat spisovného jazyka, odpovídá tradici oboru. Nemůžeme přitom hledět do dávnější minulosti, protože pokyny rétoriky, na niž stylistika navazuje, se obracely na budoucí vzdělané lidi, kteří díky svému vzdělání usilovali o vlastní reprezentaci mj. i užíváním kultivované podoby jazyka a sami jej vytvářeli. Výsledky jejich úsilí vidíme jen v dochovaných psaných textech. Musíme tedy jít chtít nechtět do doby nové.

Počátky funkční stylistiky se rodí, jak je lingvistické veřejnosti dobře známo, z funkční diferenciací spisovného jazyka (Havránek 1932). Možnost užívání hláskoslovných a tvaroslovných variant přicházejících i z normy „lidového jazyka“ se jen okrajově naznačuje (Havránek 1932, s. 43) při výkladu o spisovném jazyku ve funkci komunikativní, tj. při charakteristice funkčního jazyka hovorového. Styl je pak chápán jako funkce konkrétního jazykového projevu, tedy jev na úrovni parole, zatím co „funkční jazyk“ je věcí jazyka – langue. Postupně přešel pojem „funkční jazyk“ k chápání „funkční styl“ jako zobecnění výběru a užívání výrazových prostředků, ve vztahu ke spisovnosti je to ale složitější.

Pokud bylo možno pracovat jako s východiskem poznání jen s texty psanými, které tvořila pouze část populace, lidé vzdělaní, a jež navíc podléhaly regulaci a autoregulaci (Neščimenko 1999), bylo možno počítat s nepřiznakovostí spisovného a příznakovostí nespisovného, ev. – u syntaxe – s vyčleněním prvků „mluvenostních“, protože spisovnost je spojena s psaností. Pak bylo možno uvažovat o funkci nespisovných prostředků v jednotlivých textech. O užívání jazyka v rámci stylu kdysi nazývaného „hovorový“ se mnoho říci nedalo, snad jen na základě jednotlivých pozorování nebo podle jeho zobrazení v krásné literatuře.

Vstup materiálu z mluvených textů – i když je jejich studium stále ještě obtížnější než u textů psaných, vazbu styl – psanost – spisovnost ruší (Krčmová 2003). Nepředčítaný mluvený projev, i veřejný, je daleko blíže spontánní komunikaci celkovou stavbou a volbou jazyka, jeho kontaktovitost dominuje nad ostatními prvky komunikační situace, které by dodržování předem dané, lépe či hůře zautomatizované spisovnosti napomáhaly. Odtud postupuje narušení vazby mezi spisovností a stylizací dál – od agitačních žánrů rétorických k ostatní rétorice, od mluvených odborných textů soukromější povahy k veřejným vystoupením v diskusi a ke komentářům slídů, a konečně i od mluvené publicistiky k některým žánrům publicistiky psané. Uvolnění psaných textů se přitom týká spíše lexika než gramatiky, ale tu můžeme vidět i vliv techniky, která není tak dokonalá, aby plnou spontánnost vyjádření podporovala.

Uvolnění vazby styl – spisovnost klade otázky teorii: co je to vlastně styl, je jeho podstatou opravdu „vědomé užívání jazykových prostředků“? A jak chápat to, čemu se říká „komunikační záměr“, jak modifikovat repertoár funkcí, na jejichž základě jsme zvyklí „funkční styly“ dělit. Již před lety upozornil Hausenblas (1987) na problém „záměrnosti“, který nelze brát zúženě jako vědomé prokalkulování cíle komunikace; můžeme to rozšířit i na fakt proměn záměru v rámci jediného projevu. Opírajíce se o tento podnět jsme přesvědčeni, že styl je nutno přisoudit jakémukoli užívání jazyka, neboť v každém typu komunikace plní jazyk své funkce bez ohledu na to, jakých prostředků se užije, a také uživatel sleduje určitý záměr, i když třeba ne zcela uvědomovaný.

Normy komunikace, které se přitom vytvářejí, jsou však v jednotlivých typech komunikační situace různě silné a tendence ke spisovnosti různě vyhraněná. Je to dáno nejen samým typem komunikátů, ale i charakterem norem v nich panujících. Pro změnu – i termín norma tu má ve stylistice dvě náplně: jednu lingvistickou (soubor výrazových prostředků a pravidel jejich užívání, která jsou společenstvem chápána jako závazná), druhou nelingvistickou, ale stejně silnou; norma je totiž v některých typech textů (administrativní, odborné) skutečnou preskripci. Stranou musí stát – jako ostatně již od dávných dob stojí – text umělecký, v němž je dnes vazba na spisovnost jen zprávu o pozadí, na němž jsou veškerá užití výrazových prostředků vytvářena a vnímána (Krčmová 2003).

Vztah stylistiky a spisovnosti lze shrnout takto: V současné době je vazba mezi oběma pojmy potřebná z hlediska didaktického (tedy při výuce stylizace), přináší však stylistice

jen nepatrné výhody. Omezuje její pole zájmu na část z komunikátů, které vznikají, a nutí ji vnímat existující, i hojně a pravidelně užívané prostředky vyjádření všech rovin jazyka, které nebyly (zatím) do spisovného jazyka přijaty, jako nevhodné nebo je alespoň klasifikovat jako dialektismy, regionalismy, slangismy atd. Nutilo by ji to navíc popřít existenci stylu prostědělovacím, kde se jen výjimečně komunikant na spisovné prostředky omezuje. Jisté je někdy potřebná identifikace příznakových prostředků také z hlediska spisovnosti, teprve pak je možno uvažovat o jejich funkci v textech; ale to je jen paralelně ke škále jiných typů příznaků. Je to důležitější u rovin kodifikovaných, méně u rovin, kde je kodifikace slabá nebo neexistuje. Diskutabilní je to zvláště u lexika, kde se spisovnost odvíjí od užívání slov v předem určených typech textů patřících jednotlivým stylovým oblastem a jejich funkčním stylům; styl tedy vede zprostředkovaně k rozhodování o spisovnosti a odtud se pak (zpětně) doporučuje užití lexikálního prostředku jako součásti normy dalších komunikátů dané oblasti patřících. Je to i v rozporu se skutečností, že funkci má v textu jakýkoli prostředek bez ohledu na jeho předem určenou spisovnost. Jen připomenuté didaktické hledisko, existence propracované školní výuky stylizace nás nutí, abychom vazbu styl – spisovnost zcela neopomíjeli.

A přináší stylistika něco vymezení spisovnosti? Té přináší podněty stav textů určité doby, nikoli stylistika jako vědní obor sám. Už proto, že jakkoli chápaný funkční styl a texty k němu příslušející nám neumožní při dnešní otevřenosti komunikace jednoznačně říci: právě zde se užívá nesporně pouze spisovného jazyka a od něho se můžeme při tvorbě kodifikace, základní orientace o tom, co spisovné je, odvíjet. Spíše je tu podstatou veřejnost a připravenost jednotlivých komunikátů, na níž lze zdroje pro poznávání toho, co má nebo mělo by být spisovné, opírat. Ale pak jde napříč tradičními funkčními styly.

Literatura

- HAUSENBLAS, K.: Situace stylistiky, její koncepce a úkoly. *SlavPrag* 26, 1987, *Problémy stylistiky*, s. 9–19.
- HAVRÁNEK, B.: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: B. Havránek, V. Mathesius (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha, Borový 1932, s. 32–84.
- JEDLIČKA, A.: Typy norem jazykové komunikace. *SaS* 43, 1982, s. 272–281.
- JELÍNEK, M.: Definice pojmu „jazykový styl“. *SPFFBU*, A 14, 1965, s. 43–67.
- JELÍNEK, M.: Problematika definice pojmu „styl“. *Stylistyka I*, 1992, s. 15–26.
- KRČMOVÁ, M.: Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu – funkční styl umělecký. In: M. Čechová a kol., *Současná česká stylistika*. Praha, ISV 2003, s. 255–284.
- KRČMOVÁ, M.: Ke kořenům vytváření komunikačních kompetencí. In: S. Gajda a J. Nocoň (eds.), *Kształcenie porozumiewania się*. Uniwersytet Opolski, Opole 1994, s. 29–35.
- KRČMOVÁ, M.: Mluvenost a psanost jako slohotvorné činitele. *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě D3*, 2003, s. 29–35.
- NEŠČIMENKO, G. P.: *Etničeskij jazyk*. München 1999.
- SKUBALANKA, T.: O definicjach stylu. *Stylistyka IV*, 1995, s. 7–23.
- Styl? Moje dzisiešie rozumienie stylu*. Diskuse v časopise *Stylistyka IV*, 1995, s. 223–329. Z českých lingvistů a literární vědců se v diskusi vyjádřili: M. ČERVENKA, S. ČMEJRKOVÁ, F. DANĚŠ, K. HAUSENBLAS, B. HOFFMANN, J. HOFFMANNOVÁ, J. CHLOUPEK, M. JELÍNEK, J. KRAUS, M. KRČMOVÁ, A. MACUROVÁ, P. MAREŠ.

Resumé

Stylistics, stylization and language standards

Theory of style usually tries to avoid the problem of the standard vs the substandard. One reason for this attitude may be that this need not be a priority problem for the particular language and its linguistic description (eg in English stylistics) or stylistics is supposed to deal with public texts, in which standard means of expression are expected and a deviation from this expectation is regarded as a fault (in non-fiction) or as a specific means of foregrounding (in fiction), which is also a starting point of functional linguistics. This limitation applies also to teaching process, because schools focus on teaching how to use standard language in all types of public communication (as distinct from private communication where standard language is not expected; hopefully this will never become a part of school curricula).

Stylistics as a scholarly discipline is not based on prescription but on analyses of usage in various texts and on subsequent generalization of the facts. In present-day situation it is undoubtedly unrealistic to limit stylization to standard language only. The exception could perhaps be relatively stabilized and primarily written texts belonging to non-fiction, but this does not apply to other spheres of communication – in the sphere of spoken and private communication, use of standard language is possible, but highly unlikely. Style can be studied and described only on the basis of all varieties of the particular language, including potential phenomena. The opposition the standard vs the substandard is thus only one of possible distinctive features used in stylistics.

Prof. PhDr. Marie Krčmová, CSc.,
Ústav jazykovědy
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Brno
krcmova@phil.muni.cz

Proměny spisovnosti a stylovosti

Marie ČECHOVÁ

Klíčová slova: spisovnost, stylovost, frekvence, expresivita, dobovost, kodifikace, dynamika, relativnost

Nejprve se zeptejme: mají spisovnost a stylovost něco společného? Přitom máme na mysli spisovnost a stylovost jazykového prostředku (slova, tvaru, větné konstrukce) i projevu. Pokud ano, ptejme se: co? Asi i přes respektování obojího na prvou otázku jistě většina z nás odpoví kladně, ovšem vše další asi nebude tak jednoduché. Otázka je to obtížná, odpověď má mnoho aspektů, jež by bylo třeba zvažovat.

Kodifikační příručky, v nichž bychom hledali odpověď na položené otázky, ji neposkytují nebo ji jen vágně naznačují. Takovou odpověď poskytuje úvodní kapitola SSJČ (1. díl 1960, §18): „Stylistické hodnocení (stylová charakteristika) slov a spojení vychází z hlediska spisovnosti a nespisovnosti (s další vnitřní diferenciací), z hlediska frekvence a z hlediska citového zabarvení.“ Tato charakteristika pouze náznakově uvádí do vztahu všechny tři jmenované kvality, avšak bez dalšího vymezení. Nepochybně je poplatná pojetí stylu omezeného na spisovný projev, ev. jazyk, neboť při zařazení výrazu mezi nespisovné se stylová charakteristika nepodávala.

Takové pojetí stylovosti převládalo ve funkčně strukturní lingvistice až do osmdesátých let 20. století (o tom jsme psali spolu s K. Hausenblasem v SaS 1986 ve zprávě o mezinárodní stylistické konferenci ve Vilniusu). Např. ještě J. Mistrík, jehož Štylistika suplovala absenci soustavné současné stylistiky po Jedličkových Základech české stylistiky (ty už po r. 1970 znovu nevyšly pro příkladové texty diskriminovaných autorů), uvádí hovorový styl mezi styly spisovného jazyka (1985, ale i 1997). Třebaže slovenská situace jazyková byla a je jiná než česká, přece jen dnešního čtenáře může překvapit konstatování ze s. 424: „...hovorový štýl je štýlom spisovnej slovenčiny!, i když Mistrík v něm připouští výskyt nespisovných prvků: „...hovorový štýl je v menšej alebo väčšej miere zasiahnutý nárečovými prvkami...“. Pro českou situaci je charakteristické to, že obecná čeština bývá vnímána stylově, nikoli nářečně.

Výše nadhozený problém se otevírá s naléhavostí teprve při vymezení stylů (nejen funkčních) i s příslušnými vazbami na frekvenci a expresivitu až po překročení hranice spisovnosti. Už v r. 1978 (Slav Prag XXI, s. 147–151) jsme uvažovali u variantních prostředků morfologických o vztazích mezi jejich charakteristikami stylovými, frekvenčními, expresivními i jejich dobové příslušnosti. Později jsme úvahy rozšířili na další jazykové roviny. Znovu jsme ho nastolili na konferenci pořádané PF UK r. 1986 v Houštce v referátu *K stylové dynamice jazykových prostředků* (sb. 1988, 155–160) a odpovídali na něj v dalších člancích a referátech, naposledy v loňském roce ve Wałbrzychu (s využitím údajů ČNK) a na LŠSS FF UK (oba příspěvky vyjdou ve sbornících r. 2004) – v nich jsme analyzovali konkrétní jazykové jevy. Nyní obecně konstatujeme, že posuny ve frekvenci jazykových prostředků přispívají k jejich stylovému posunu, a to buď směrem k jejich neutrálnosti, nebo směrem od ní, naopak je tomu při zvyšování či snižování expresivity.

Zvyšování či snižování frekvence a expresivity tedy ovlivňuje posun prostředků na ose spisovnost – nespisovnost za hranice hovorovosti i knižnosti. Vysoká frekvence jazykového

prostředku obdobně jako nízká či spíše nulová expresivita přispívají k jeho posunu směrem k neutrálnosti, nízká frekvence a naopak vysoká míra expresivity ho od neutrálnosti vzdalují.

Shodou okolností na výše jmenované konferenci v Houštce František Daneš v zásadním příspěvku *Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách* právem odmítá jako samostatnou varietu (tradičně řečeno: útvar) hovorovou češtinu slovy: „...její skutečná existence je podle mne chiméra či zbožné přání.“ (s. 24). Přínosná je jeho myšlenka vycházet spíše z pojmu „typy spisovných komunikačních situací“ ve smyslu „spisovnosti“... než z pojmu spisovný jazyk ve smyslu útvarovém (s. 27). Chápu tím komunikační situace, v nichž se spisovnost očekává.

Jak obtížně se prosazuje nové i do odborné praxe, o tom svědčí mj. to, že i autoři nejnovějších učebnic hovorovou češtinu (a hovorový styl) nevytěsnili z učebnic, naposledy se s tím setkáme v nové řadě gymnaziálních učebnic (2000–2003), jež se pohybují mezi hovorovou češtinou jako systémovým útvarem a hovorovými prostředky spisovného jazyka: „...hovorová čeština je soubor jazykových prostředků užívaných v komunikační situaci, která je do určité míry oficiální, avšak nikoliv natolik, aby vyžadovala volbu pouze neutrálních nebo knižních jazykových prostředků... Má formu mluvenou a psanou...“ (1. díl, s. 25). Jak patrně, učitelská veřejnost žije v zajetí starších lingvistických názorů (opakovaně jsem byla dotazována na vztahy mezi uváděnými pojmy učitelů, ačkoliv už léta i ve vysokoškolské výuce o tom přednášíme).

Domnívám se, že kromě horizontálního členění, na něž jsme zvyklí z naší tradiční stylistiky, tj. především členění na funkční styly, je vhodné členění vertikální – návrat k starému historickému členění na styl vysoký, střední a nižší, oživenému J. Jungmannem (1820) a znovu opuštěnému, připomenutému pak zase až K. Hausenblasem (1973). Proto jsme se pokusili o jeho zařazení i do středoškolských učebnic; je totiž nezbytné, aby škola opustila zakořeněnou představu, že to, co je nespisovné, je „nesprávné, špatné“, naopak že to, co je spisovné, je za všech okolností správné – a to bez ohledu na komunikační záměr autora a komunikační situaci, do níž projev směřuje nebo v níž se realizuje. Je na čase, aby i učitelé pochopili, že komunikace a její styl jsou ovlivněny i sociálními a psychickými faktory. Nižší styl zpravidla odpovídá – řečeno s Fr. Danešem – tzv. nespisovným komunikačním situacím a realizuje se i, ev. převážně, nespisovným výrazivem, jež samozřejmě není nutné si osvojovat institucionálně, to si uživatelé jazyka osvojují živelně.

V době převládající funkční stylistiky klasického pojetí, ale i později bylo vcelku přirozené přijímáno, že spisovnost zahrnovala stylovost, čili stylovost nepřesahovala spisovnost. To vyvrátila komunikační praxe, neboť komunikačním situacím nevěřejným, neoficiálním je přiměřené nespisovné vyjadřování at' ve sféře prostředředlovací, tj. běžného dorozumívání, či ve sféře profesní. O stylovosti lze říci, že to je podstatná globální vlastnost projevu, o spisovnosti snad bychom mohli tvrdit, že přináleží k některému typu stylovosti, resp. k některým stylovým a potažmo komunikačním sférám.

Pojetí spisovnosti se v průběhu vývoje mění, nepochybně se rozšiřuje, ale i relativizuje. Za spisovné bylo původně považováno výrazivo knižní, užívané v písemném vyjadřování, a samozřejmě nutné výrazivo neutrální, Fr. Trávníček mluví dokonce o neutrálním jazyce, vlastně stylu, a jemu chce učit ve škole (1943). Dnes snad jen laická představa starších generací ladí s úzkým, lze říci puristickým chápáním spisovnosti, tj. s pojetím, jež jim vštípili jejich učitelé a jež si uchovali po celý život. Nepřeháním, že se setkávám u učitelů s názory hodnými Gebauerových žáků, tradice je silná, petrifikuje starší stav poznání celá desetiletí.

Úsilí lingvistů druhé poloviny 20. století, zvláště od 60. let, orientované na snahu nerozvírat nůžky mezi vyjadřováním běžným a „spisovným“ vedl lingvisty k přijetí teorie variant ve spisovném jazyce (viz např. A. Jedlička 1968, 1974...) a k úsilí o posilování tzv. hovorové češtiny. Připomeňme si běličovské „hnutí za hovorovou češtinu“ (1959 a později). Jsem přesvědčena, že svou roli tady od 60. let sehrály mj. Sgallovy články ve Voprosach jazykoznanija a v Slově a slovesnosti (SaS), i když jeho názory lingvisté, především původem Moravané (ale nejen oni), teoreticky odmítali (viz diskusi na počátku šedesátých let i později v SaS, naposledy v časopise Český jazyk a literatura v r. 2002–2004). Už tehdy (1962, s. 269) osvědčil svou rozvahu a schopnost nadhledu P. Novák, tehdy začínající lingvista: „...pravdu mají jistě obě strany (vypovídají přece o svém povědomí)“ stejně jako téměř o třicet let později, při hodnocení poválečného vývoje české lingvistiky (SaS 52, 1991, s. 191).

Zřetelný posun v teorii spisovnosti, nikoli v jejím chápání veřejností, podle mého názoru znamenala kolektivní studie *Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny* (Kraus–Kučař–Stich–Štícha 1981), v níž vedle dodnes zajímavých teoretických úvah o normách neutrálně systémových a funkčně strukturálních a vedle zdůvodnění orientace kodifikace na jevy teorii nejpropracovanější, na jevy snadno objektivně zachytitelné a na jevy prestižní se rozvíjejí názory na vybrané jevy, především lexikální a tvaroslovné, z pohledu poznané normy a jejich kodifikace v SSC. Odstup téměř čtvrtiny století stačí k tomu, abychom mohli konstatovat, že vývoj jim dal za pravdu, a to nejen v případech, kdy předvíдали změny kodifikace v návaznosti na změny normy (např. u číslovek *tři*, *čtyři* nebo u sloves typu *kupovat*), ale i v kritice nově kodifikovaných výrazů, např. *fáč* a *paraple*: „nemají v konkurenci se svými běžnými, stylově neutrálními spisovnými protějšky mnoho nadějí na proniknutí do spisovného jazyka“ (s. 234).

Znovu a znovu si můžeme připomínat Danešovy úvahy z konference r. 1976 (sb. 1979) o nutnosti sebeanalýzy kodifikátorů při respektování perspektivní hloubky kodifikace (Dokulil 1951): nezaostávat příliš za normou, ale také ji příliš nepředbíhat. Ostatně běžní uživatelé spisovné češtiny, kteří si jednou kodifikaci osvojili, nesou kterékoli její změny nelibě. Část odborné veřejnosti přímo vyžaduje kodifikaci neměnit (chemikové, lékaři...), a dokonce vymáhají od lingvistů boj za čistotu jazyka, fenomén naší lingvistikou odmítnutý (viz sb. z r. 1979).

Při rozvahách o kodifikaci a jejích změnách se samozřejmě vynořuje otázka, je-li spisovnost totožná s kodifikovaností, a je třeba si odpovědět, že nikoli, spisovnost chápeme jako obecný princip, kodifikovanost jako výraz, jako přiznání spisovnosti, odpovídající stupni poznání normy kodifikátory, tedy poznání omezenému. V rámci kodifikace lze odlišit snahy konzervativní a liberální, snahu po její uzavřenosti i otevřenosti, sklon za zdroj kodifikace považovat většinový úzus (zachycovaný v ČNK) a proti tomu systemizující snahy jiných lingvistů, tedy to, co známe z klasické odborné literatury jako požadavek ústrojnosti.

Uvažuje-li se nyní o nově vytvářených mluvnících, slovnících aj. příručkách založených na frekvenčním principu, může jít o kodifikační příručky, nebo pouze o deskripční? A jsou ještě kodifikační příručky vůbec nutné? Připomeňme si, že už ani naše téměř dvacetiletá, nejprestižnější mluvnice Mluvnice češtiny se jako kodifikační neprezentuje a kodifikaci supluje jiné příručky, především učebnice a mluvnice „menší“, třebaže B. Hávránek v diskusi z 60. let (1961, s. 103) vyslovil naději, že připravovaná velká mluvnice kodifikaci zpřesní. Vcelku jsou přijímána školami jako kodifikační Pravidla českého pravopisu (PČP) a snad SSC, ale i ty jsou v lecčems odlišné a ani PČP nejsou samými kodifikátory pokládána za závazná (kromě

ve škole), ale pouze za doporučující. Pochopitelně se jako kodifikační nepředstavuje slovník Nová slova v češtině (v jeho úvodu čteme, že slovník není „normativní“) s logickým zdůvodněním: obsahuje nové lexikum posledního desetiletí (1985–95).

Samozřejmě není přehlédnutelný fakt, že kodifikace podporuje sice variantní, ale v této variantnosti přece jen celistvou podobu češtiny. V dané souvislosti však není zcela mimo kontext výše položená otázka: je kodifikace nutná, nebo je to jen pozůstatek, ev. daň purismu, který splácela pražská funkční strukturální lingvistika svým předchůdcům a odpůrcům z Naší řeči? Potřebuje kromě školy a administrativně-legislativních písemností (s funkcí regulativní a operativní) kodifikaci ještě někdo jiný? Slyšíme-li rozhlas, sledujeme-li televizi, čteme-li e-maily a SMS, nezdá se, že by ji někteří uživatelé brali příliš vážně, zvláště, ale nejen proto, že je v pohybu. Položená otázka má mnoho aspektů, její řešení by si zřejmě vyžadovalo samostatnou konferenci, takže ji ponechme, alespoň zatím, otevřenou a pouze konstatujeme, že hranice spisovnosti se rozplývají, dokonce lze o nutnosti kodifikace pochybovat.

Vraťme se k druhé části naší úvodní otázky a všimněme si z tohoto hlediska novější příručky – slovníku Nová slova v češtině (NSČ): „při uvádění stylistické charakteristiky útvary, vrstevní, stylové příslušnosti a funkčně komunikativní platnosti dává přednost komentovanému popisu před užíváním strohých slohových kvalifikátorů“ (s. 12). Zaujetím tohoto stanoviska se autoři vyhnuli nepřesným, příliš zjednodušujícím a leckdy subjektivním charakteristikám, jimž se nevyhnuly slovníky starší, Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ) a Slovník spisovné češtiny (SSČ).

Při této příležitosti si dovoluji připomenout rozhovor s redaktorem a spoluautorem SSČ J. Filipcem. Před prvním vydáním jsem posuzovala ukázková hesla slovníku, který měl být a pak byl základní školskou příručkou (a dosud je), r. 1978–79 dodávanou tzv. centrální dodávkou, tj. všem školám, po 20 kusech, aby se s nimi mohlo pracovat ve třídě frontálně. J. Filipcovi přiznal jako reakci na mé výhrady k stylovým charakteristikám některých výrazů, že jsou výsledkem subjektivního chápání zpracovatelů jednotlivých hesel. Nepochybně lingvista vychází ze svého odhadu stylové příslušnosti jazykového prostředku, ale neměl by zůstat jen u něho, je záhodno ho konfrontovat s příručkami i s korpusem.

V úvahách o stylovosti jsme dospěli k přesvědčení o existenci jistého invariantu, na jehož pozadí se uvedené charakteristiky odrážejí, ovšem s omezením platnosti invariantu na určité vývojové období (např. výrazy *akorát*, *pouze*, *toliko* posuzujeme na pozadí slova *jen*). Abychom totiž mohli posuzovat styl konkrétních projevů, musí existovat nějaký základ, který tvoří substrát tohoto posuzování. Tím je stylový systém jazykových prostředků, stylová paradigmatica; ta se vyvinula opakovaným užíváním prostředků v projevech téhož typu a ustalováním v průběhu vývoje komunikace, tzn. že v dané etapě vývoje je stylový příznak inherentním příznakem jazykového prostředku; zdůrazňujeme důležitost dobového aspektu spolu s frekvencí, expresivitou i způsobem užívání a záměnnost prostředků pro jeho stylovou příslušnost. Jazykový prostředek má určitý slohový charakter a soubor jazykových prostředků představuje relativně stálý systém s určitou slohovou charakteristikou. Ta se však může v průběhu vývoje proměňovat a také se proměňuje tak, jak a do jaké míry mluví a pisatelé porušují normu, resp. vžitý úzus, kánon.

I stylovost obdobně jako spisovnost tedy podléhá vývojovým vlivům, působí na ni i současná dobová atmosféra. Ta dnešní není nakloněna systémovým řešením či nějak životní chaos pořádajícím zásahům. Hranice stylů se rozmývají, dokonce někteří uživatelé zpochybňují nutnost respektovat v komunikaci vymežující principy a jakékoliv omezování, prohlašují, že

žádná skupina nemá právo vnucovat vlastní způsob užívání jazyka skupině jiné (o tom viz i Kraus 2003). V tomto duchu jsem slyšela promluvit filozofa V. Bělohradského, ten ovšem zvládl spisovnost v době svého mládí a vytvořil si kultivovaný, lze říci vysoký styl, přitom je jeho projev srozumitelný, takže jeho skutečně nikdo nemusí kárat.

Je-li možno z pozice autora akceptovat požadavek volnosti, nelze opomíjet druhého účastníka komunikace, adresáta. I jeho požadavek na to, aby se autor vyjadřoval, jak se od něho očekává vzhledem ke komunikační situaci, tj. přiměřeně, je třeba akceptovat.

Závěrem: Přes všechny odstředující faktory, jež situaci zpěpřehledňují, jsme dospěli k tomu, že spisovnost a stylovost se vzájemně ovlivňují, že stylovost však není omezoována spisovností, že naopak se jeví stylovost jako globální vlastnost projevů na rozdíl od omezenější působnosti spisovnosti. Oba fenomény se proměňují pod vlivem změn ve frekvenci a expresivité, dobových zvyklostí i módy, lze shrnout, že oba pojmy se vyznačují dynamikou a relativností.

Literatura

- BĚLIČ, J., HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A., TRÁVNÍČEK, F.: K otázce obecné češtiny a jejího poměru k češtině spisovné. *Slovo a slovesnost* 22, 1961, s. 98–107; 23, 1962, s. 108–126; a další články v SaS 1962–63.
- ČECHOVÁ, M.: K slohové charakteristice některých jazykových prostředků, zvláště morfologických. In: *Slavica Pragensia XXI, AUC – Philologica*. Karolinum, Praha 1978, s. 147–151.
- ČECHOVÁ, M.: K stylové dynamice jazykových prostředků. In: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Pedagogická fakulta UK, Praha, 1987, s. 155–160.
- ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Nakladatelství ISV, Praha, 2. vydání 2000.
- ČECHOVÁ, M. a kol.: *Současná česká stylistika*. Nakladatelství ISV, Praha 2003.
- ČECHOVÁ, M.–HAUSENBLAS, K.: Konference o spis. jazyce, jeho stylech a kultuře ve Vilniuse. *Slovo a slovesnost* 47, 1986, s. 76–78.
- ČECHOVÁ, M. a kol.: *Český jazyk pro I., 2., 3. a 4. ročník SOŠ*. SPN, a. s., Praha 2000–2003
- DANEŠ, F.: Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Pedagogická fakulta UK, Praha, 1987, s. 21–28.
- DANEŠ, F.: Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Academia, Praha 1979.
- DOKULIL, M.: K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace. *Slovo a slovesnost* 13, 1951–1952, s. 135n.
- HAUSENBLAS, K.: Vysoký – střední – nižší styl a diferenciací stylů dnes. *Slovo a slovesnost* 34, 1973, s. 85–91.
- HAVRÁNEK, B.: Funkční rozlišení spisovného jazyka. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Melantrich, Praha 1932, s. 41–70.
- JEDLIČKA, A. a kol.: *Základy české stylistiky*. SPN, Praha 1970.
- JEDLIČKA, A.: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. UK, Praha 1974 a 1978.
- KOSTEČKA, J.: *Český jazyk pro I., 2., 3., 4. ročník gymnázií*. SPN, a. s., Praha 2000–2003.

- KRAUS, J.: Obava z jinakosti – purismus. In: *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře*. UJEP, Ústí nad Labem 2003.
- KRAUS, J., KUCHAR, J., STICH, A., ŠTÍCHA, F.: Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost* 42, 1981, s. 228–238.
- MARTINCOVÁ, O. a kol.: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Academia, Praha 1998
- MISTRÍK, J.: *Šylistika*. SPN, Bratislava, 1. vydání 1985, 3. vydání 1997.
- NOVÁK, P.: O smysl diskuse o obecné češtině. *Slovo a slovesnost* 23, 1962, s. 266–272.
- KARLÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, Z. (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. Nakladatelství lidové noviny, Praha, 2. vydání 1996.
- SGALL, P.: Obichodno-razgovornyj češskij jazyk. *Voprosy jazykoznanija* 1960, č. 2, 14–20; dále *Slovo a slovesnost*, ročníky 1961–1963.
- SGALL, P., HRONEK, J.: *Čeština bez příkras*. H & H, Praha 1992.
- SGALL, P. ad.: Umějí děti česky? *Český jazyk a literatura* 52, 2001–2002, s. 237–243. *Slovník spisovné češtiny*. Academia, Praha, 1. vydání 1978.
- Slovník spisovného jazyka českého*, I. díl. Nakladatelství ČSAV, Praha 1960.
- TRÁVNÍČEK, F.: *O vyučování slohu*. Brno 1943.
- VYBÍRAL, P.: Ó my se máme – o samých výhodách obecné češtiny a dialektů. *Český jazyk a literatura* 54, 2003–2004, s. 79–84.

Resumé

Änderungen der Schriftsprachlichkeit und Stilgerechtigkeit

Die Autorin stellt sich in ihrem Beitrag Frage nach der Beziehung zwischen der Schriftsprachlichkeit und Stilgerechtigkeit von Sprachmitteln auch unter Berücksichtigung ihrer Frequenz und Expressivität. (Man steht auch die Beziehung zwischen der Schriftsprachlichkeit und Kodifikation in Rechnung). Die Überlegungen gehen auf den Schluss aus, dass sich beide Begriffe gegenseitig beeinflussen, Stilgerechtigkeit ist nicht nur auf die schriftsprachlichen Mittel beschränkt. Beide Begriffe unterliegen weiteren Änderungen – sind nicht nur von der Expressivität und Frequenz, aber auch von Zeitgewohnheiten und Moden beeinflusst, sind also dynamisch und relativ zugleich.

Prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.
Katedra bohemistiky a slavistiky
Pedagogické fakulty UJEP
Ústí nad Labem